
BEGUNSTVO, NASILJE IN DOMOVINA V LIKOVNI UMETNOSTI POVOJNE SKUPNOSTI SLOVENCEV V ARGENTINI

Jaka Repič

71

IZVLEČEK

Prispevek obravnava umetniško in kulturno produkcijo v povojni slovenski skupnosti v Argentini, posebej pa likovne umetnike in načine, kako se njihov odnos do spomina na begunstvo in domovino vzpostavlja v umetniški in kulturni produkciji ter kako z umetniškim delovanjem sooblikujejo in reflektirajo diasporično socialnost. Umetniška in kulturna produkcija ima veliko afektivno in simbolno moč, ki se kaže v ohranjanju spominov in odnosa do preteklosti, begunstva in domovine. Na umetniško delovanje pa vplivajo tudi argentinska, diasporična in transnacionalna kulturna politika.

Ključne besede: slovenska skupnost v Argentini, diaspora, begunstvo, nasilje, vojna, likovna umetnost, kulturna politika

ABSTRACT

The article talks about the artistic and cultural production in the post-war Slovene community in Argentina, particularly fine artists and the ways in which their attitude to the memory of exile and the homeland is established in their work, as well as how through their artistic activities they help to shape and reflect diasporic sociality. Artistic and cultural production has a big affective and symbolic power, shown in the preservation of memories and the attitude to the past, exile and the homeland. Artistic activities are also influenced by Argentinian, diasporic and transnational cultural policy.

Key words: Slovene community in Argentina, diaspora, exile, violence, war, fine art, cultural policy

Uvod¹

Med etnografskim raziskovanjem v Buenos Airesu sem večkrat obiskal likovno galerijo slikarja in kiparja Marjana Gruma *Museo Convetillo Marjan Grum*. Galerija se

¹ Raziskava je nastala v okviru bilateralnega projekta *Umetnost v diaspori: Antropološka raziskava ustvarjalnosti med Slovenci v Argentini in povratnimi migranti* (BI-AR/15-17-010, vodja J. Repič). Projekt je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna (med rezultati projekta glej Molek 2017; Repič 2017; Toplak 2017). Raziskava je tudi del raziskovalnega programa *Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti* (št. P6-0187), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

nahaja v zelo znani in turistično obiskani sosesi ob starem pristanišču *La Boca*, kjer je Marjan Grum kupil in renoviral delavsko večstanovanjsko stavbo (*conventillo*) (glej Repič 2012; primerjaj Toplak 2008). Predstavil mi je razstavne prostore in delavnico ter stalno razstavo. Del razstave prikazuje njegovo življenje in pot od Slovenije, ki jo je zapustil kot otrok, preko avstrijskega begunskega taborišča v Argentino. Poudaril je, da se je v argentinskem umetniškem svetu uveljavil kot samouk v kiparstvu in slikarstvu. Zanimaril je tudi vpliv slovenske skupnosti pri svojem delu. Sam pravi, da jo le redko obiskuje, tudi zaradi poroke z Argentinko, a sem ga opazil na različnih dogodkih, ki jih skupnost organizira. S slovensko skupnostjo ohranja nekakšen ambivalenten odnos, saj kot umetnik ostaja vpet predvsem v argentinski umetniški svet. Kljub temu pa pomemben del njegovega opusa in stalne razstave prikazuje tudi spomine na begunstvo, vojno in povojne poboje v domovini. »*To sem naredil v spomin svojemu očetu, ki je bil ubit kot domobranec,*« je podaril, ko mi je pokazal dela, ki upodabljajo množične poboje, grobišča, nasilje in smrt. Večino teh del je pripravil za razstavo v Sloveniji leta 1994, s katero je Slovenska kulturna akcija, krovni kulturni program slovenske skupnosti v Argentini, po osamosvojitvi navezala kulturno-umetniške povezave z domovino.

Med Slovenci v Argentini, predvsem v skupnosti, ki je nastala po drugi svetovni vojni (glej Žigon 1998, 2001; Repič 2006), je močno razvito umetniško in kulturno ustvarjanje, torej glasba, leposlovje in druga publicistika, gledališka dejavnost in likovna umetnost (glej Rot 1994; Mislej 1995, 2001, 2003; Toplak 2008; Repič 2012, 2017). Umetniško in kulturno ustvarjalnost so od samega začetka oblikovanja povojne »politične emigracije« (Žigon 1998) povezovali z njenim obstojem in ohranjanjem ter afirmacijo »slovenstva«, kakor se pogosto označuje imperativ ohranjanja slovenskega jezika, kulture in katoliške vere, pa tudi protikomunistične ideologije in kolektivnega spomina na begunstvo in domovino.

Umetniška ustvarjalnost je vedno individualna, izhaja iz lastnih raziskovanj in premišljevanj umetnic in umetnikov ter preizprašuje družbeno realnost, a je hkrati vpeta v širše družbeno-kulturne in politične kontekste ter ima veliko simbolno in afektivno moč. Umetnost ne more obstajati sama po sebi, v praznini brez konteksta, »... obstajati mora v kulturni matrici nekoga, ki izpolnjuje kulturno vlogo« (Kante 2002: 58). Članek obravnava umetniško in kulturno ustvarjalnost, ki je vpeta v različne razsežnosti diaspore, saj omogoča in zahteva preizpraševanje za diasporo temeljnih vprašanj. V tem smislu umetniška produkcija ni zgolj izraz odnosa do lastnih ali kolektivnih travmatičnih izkušenj, ampak predstavlja delovanje posameznikov, ki raziskujejo, preizprašujejo in reproducirajo časovne, prostorske in ideološko identitetne vidike diasporične socialnosti.

Zgornji primer Marjana Gruma nakaže, da je bilo umetniško ustvarjanje v povojni skupnosti Slovencev v Argentini sicer močno podvrženo izkušnjam in spominom na travmatične (po)vojne dogodke in begunstvo, a ni bilo zaprto in odvisno le od diasporične kulturne politike, torej kulturne (re)produkcije v kontekstu skupnosti. Članek predstavi kompleksno ozadje kulturnih politik, znotraj katerih se oblikuje kulturna produkcija. Umetniško in kulturno delovanje v diaspori, ki obravnava tematike spominov na vojno, nasilje, begunstvo in domovino, je vpeto v tri vzporedne, prekrivajoče se in občasno neskladne nivoje kulturnih politik:

a) argentinska kulturna politika, ki je temeljila na kulturnem pluralizmu, do sredine 20. stoletja pa je spodbujala imigracijo iz Evrope in omogočala oblikovanje in ohranjanje migrantskih skupnosti in identitet, hkrati pa je umetnikom omogočala integracijo v argentinski »umetniški svet« (po Becker 1982);

b) kulturna politika slovenske poveljne diasporične skupnosti, ki je ohranjala in ideološko uokvirila socialni spomin na vojno in poveljno nasilje, izkušnjo begunstva in spomin na domovino ter je spodbujala obravnavo tematik, pomembnih za diasporične identitete in ideologije;

c) transnacionalni nivo, ki je po letu 1991 omogočil delovanje slovenskih umetnikov iz Argentine tudi v izvorni domovini.

Umetniki so delovali zunaj in znotraj skupnosti in se vključevali v argentinske in mednarodne umetnostne trende, institucije in šole. Neskladnost nivojev kulturnih politik je lahko povzročila tudi ambivalentnost ali razdvojenost delovanja umetnikov v argentinskem, diasporičnem in transnacionalnem kontekstu, pa tudi refleksijo ali celo nasprotovanje diasporičnim in nacionalno-kulturnim ideologijam. Kot se je v intervjuju izrazila mlajša likovna umetnica:

Umetnost me je izpolnila in osvobodila ... tudi od (slovenske) skupnosti, ki jo ljubim, ampak sem potrebovala tudi svobodo od njenih pričakovanj in omejitev.

Članek temelji na zgodovinskih virih, pretežno lokalne produkcije (izdaj slovenskega časopisja in literature v Argentini ter poročil o razstavah) in na etnografski raziskavi med nekaterimi likovnimi umetniki in umetnicami. Med etnografsko raziskavo sem obravnaval odnos do begunstva, spomina in domovine, ki se pojavlja v umetniški in kulturni produkciji v slovenski diaspori, nastali po drugi svetovni vojni. Prvo raziskavo med likovnimi umetniki sem opravil že med terenskim delom v letih 2010–2011, ko sem sicer primarno obravnaval druga vprašanja, bolj specifično pa sem diasporično umetnost obravnaval v letih 2015 in 2017 v okviru bilateralnega raziskovalnega projekta *Umetnost v diaspori: Antropološka raziskava ustvarjalnosti med Slovenci v Argentini in povratnimi migranti*. Pri etnografski raziskavi sem uporabljal dve glavni metodi: narativne biografske intervjuje oziroma »življenjske zgodbe« in nestrukturirane in polstrukturirane intervjuje in pogovore o (in ob) posameznih likovnih umetniških delih ali razstavah. V letih 2015 in 2017 sem opravil intervjuje z desetimi likovnimi umetniki in umetnicami, ki so pripadniki treh generacij – dejanski poveljni migranti ter prva in druga generacija potomcev migrantov.² Pri izboru sogovornikov nisem sledil le izobrazbi ali drugim formalnim umetniškim kriterijem, ampak sem obravnaval ustvarjalce, ki jih v skupnosti prepoznavajo za umetnike (primerjaj Svašek 2007). Zato so med sogovorniki tako samouki ali ljubiteljski umetniki kot tudi izobraženi in širše prepoznani umetniki.

Za razumevanje zgodovinskega in družbenega konteksta migracij, oblikovanja skupnosti in pomena umetniške in kulturne produkcije znotraj skupnosti se članek

² Vseh ne omenjam s pravimi ali polnimi imeni: te uporabljam predvsem v primerih javno dostopnih podatkov (npr. objave razstav, lastne galerije, spletne predstavitve ipd.). V članku uporabljam predvsem povzetke pogovorov, občasno pa tudi posamezne transkribirane izseke. Poleg intervjujev z umetniki sem opravil različne oblike pogovorov z neumetniki, v letih 2004–2005 in 2010–2011 pa sem opravil tudi daljše opazovanje z udeležbo, ki je omogočilo vpogled v vsakdanost življenja v poveljni skupnosti.

teoretsko opre na razprave o diaspori, ki so se v antropologiji in raziskavah migracij uveljavile po letu 1991 (glej Safran 1991; Povrzanović Frykman 2004; Brubaker 2005). Po uvodnem pregledu zgodovinskih okoliščin begunstva po drugi svetovni vojni in oblikovanja diasporične skupnosti v Argentini predstavi koncept diaspore in ga nadgradi s predstavitev njenih temeljnih razsežnosti, ki presegajo zgolj organizacijski vidik skupnosti.

Raziskovalno vprašanje ne obravnava le »vloge« umetnosti v družbeni reprodukciji, temveč izhaja iz predpostavke, da umetnost nima »notranje« narave, neodvisne od relacijskega konteksta (Gell 2006). Je vedno socialno konstruirana, umetniško delovanje pa lahko razumemo predvsem kontekstualno, torej skozi zgodovinske in socialne kontekste izkustev, kulturne produkcije, reprezentacije in potrošnje (Gell 2006: 11; primerjaj Morphy in Perkins 2006).

74

Antropološka analiza umetnosti zahteva hkratno obravnavo procesa ustvarjalnosti na ravni delovanja posameznika in družbe ter razkriva kognitivne sisteme in načine kulturne in družbene reprodukcije v vsakdanjem življenju (glej tudi Toplak 2008). Umetnost predstavlja zgodbe, ki ne razkrivajo le umetnikovega osebnega življenja in identitetnih procesov, temveč tudi prekrivajoče se plasti kulturno, socialno, ekonomsko in politično-ideološko definiranih in posredovanih izkustev. Temeljno raziskovalno vprašanje je, kako posamezni umetniki z izkušnjo begunstva ali življenja v diaspori, torej tudi umetniki, ki so se rodili v Argentini, razumejo begunstvo kot temelj oblikovanja povojne slovenske skupnosti v Argentini in osmišljanja odnosov z domovino, s tem pa aktivno reflektirajo in sooblikujejo diasporično socialnost.

Slovensko izseljenstvo v Argentini: Zgodovinski uvod

Slovenci v Argentini so družbeno, kulturno in politično heterogena kategorija, deljena na različne skupnosti, ki so nastale v več zgodovinskih obdobjih, in posameznike, ki se ne vključujejo v te skupnosti. Prispevek obravnava zgolj povojno izseljensko skupnost, ki jo nekateri avtorji imenujejo »politična emigracija« (Žigon 2001), sam pa jo zaradi kompleksne organizacije in ohranjanja spomina na begunstvo in domovino označujem tudi kot diasporo (Repič 2006). Ta skupnost je nastala po letu 1947, s prihodom političnih beguncev, bivših pripadnikov domobranskih enot, političnih nasprotnikov komunizma v Jugoslaviji ali z njimi povezanih civilistov, ki so ob koncu druge svetovne vojne zaradi strahu pred preganjanjem, komunistično revolucijo in maščevanjem zaradi medvojne kolaboracije, aktivnega protikomunističnega delovanja ali zgolj zaradi nestrinjanja z novim režimom zbežali iz Slovenije v Avstrijo, Italijo, kasneje pa so se preselili v druge evropske države ali celo zapustili Evropo in se naselili v Argentini ali Kanadi. V novi domovini so ohranjali spomin na begunstvo in oblikovali mitologijo o domovini in o vrnitvi ob padcu komunističnega režima v Jugoslaviji. Izkušnja begunstva in usmerjenost proti domovini sta postala konstitutivna dejavnika diasporične skupnosti.

Povojna emigracija pa ni bila prva emigracija Slovencev v Argentino, a je v sodobnosti najbolj (pri)poznana, tudi zaradi zelo jasnih politično-ideoloških stališč in kompleksne organizacijske strukture. Prve selitve Slovencev v Argentino so se začele že proti koncu 19. stoletja z dogovorom med Argentino in Avstrijo, po katerem so lahko novi naseljenci

dobili zemljo za obdelovanje. V tem obdobju so se večinoma naseljevali v rodovitnih provincah Entre Ríos, Corrientes in Santa Fe na severu Argentine, posamezniki pa tudi v Formosi, Chacu in Misionesu (Molek 2021: 218–223). Naseljevali so se razpršeno in niso oblikovali pomembnih socialnih povezav. Šele v zadnjih desetletjih nekateri potomci teh naseljencev »odkrivajo« svoje korenine in oblikujejo povezave s Slovenijo ali drugimi Slovenci v Argentini (Molek 2021: 354–368).

Precej močnejša in množičnejša je bila emigracija med prvo in drugo svetovno vojno. Med letoma 1922 in 1929 se je iz Primorske, Prekmurja in Bele krajine izselilo približno 25.000 ljudi (Žigon 1998: 40; Sjekloča 2004: 79; Rant 1998: 16). Največ migrantov je zaradi revščine in političnih pritiskov odšlo iz Primorske, ki je po prvi svetovni vojni in rapalski pogodbi iz leta 1920 pripadla Italiji, ta pa je izvajala politiko etnične asimilacije. Poleg Primorcev se je v Argentino odselilo tudi precej Prekmurcev in Belokranjcev. Mnogi avtorji jih označujejo za ekonomsko migracijo, a so bile zanje poleg ekonomskih razlogov pomembne tudi politične okoliščine po prvi svetovni vojni. Ustanovili so društva, ki so bila predvsem kulturno aktivna, med drugo svetovno vojno pa so bili politično dejavni. Imeli so pretežno nasprotna politična stališča emigraciji po drugi svetovni vojni, zato se migranti, ki so v Argentino prišli po letu 1947, niso vključevali v obstoječo slovensko skupnost, ampak so vzpostavili povsem svojo organizacijsko strukturo z lastno ideološko podlago.

Emigracija po drugi svetovni vojni je bila sicer manj številčna, a zelo dobro organizirana, z zametki organizacije in kulturnih dejavnosti že iz begunskih taborišč v Avstriji. Ljudi sta povezali travmatična izkušnja begunstva iz domovine in zgodbe o množičnih pobojih domobrancev v Sloveniji. Med njimi so bili tisti, ki so jih zajeli doma, predvsem pa domobranci, ki jih je britanska vojska vrnila v Jugoslavijo iz taborišča Vetrinj v Avstriji. »Predali so deset do dvanajst tisoč domobrancev, ki so jih brutalno in brez sojenja pobili njihovi slovenski rojaki.« (Corsellis 1997: 131) Ustanovili so šole, pripravljali kulturne dogodke, praznovanja, začeli so tiskati glasila, šolske učbenike in drugo literaturo ter vzpostavili ideološke temelje za kasnejše oblikovanje diasporične skupnosti v Argentini (Rot 1992; Corsellis 1997: 137, Arnež 1999; Švent 2007). V Argentino se je po letu 1947 priselilo med šest in sedem tisoč političnih beguncev (Rant 1998: 15–17). Nekateri, predvsem kot otroci ali mladostniki, so se sorodnikom v Argentini pridružili tudi v naslednjih letih. V Argentini so se združevali okoli osrednjega Društva Slovencev, kasneje preimenovanega v Zedinjeno Slovenijo, in devetih lokalnih slovenskih domov v Buenos Airesu, Mendozi in Barilocheju.

Ključni ideološki temelji diaspore so bili protikomunistična pozicija, socialni spomni na vojno, povojne poboje in begunstvo ter mitologija o domovini in o vrnitvi (Repič 2016). Komunistično revolucijo so okrivili za glavni razlog medvojnega in povojnega nasilja ter izgnanstva, zato je protikomunistična drža še vedno pomemben politično-ideološki temelj diaspore, ki je enakovreden in celo neločljivo povezan z etno-nacionalnim (narodna identiteta, jezik in kultura) in religioznim (katoliška vera) (gl. Repič 2019). Leta 1952 je Alojzij Odar izrazil neposredno povezavo med narodno pripadnostjo, krščanstvom in politiko: »Naše žrtve, ki so padle zaradi komunizma, so narodne, človečanske, krščanske žrtve« (Rant 1998: 369). Ti temelji so bili vključeni v vse dele življenja v diaspori: v šolstvo, bogoslužje, politične, koledarske in verske rituale, ohranjanje kulture in jezika,

transnacionalne povezave z domovino, živahno družbeno in kulturno življenje ter literarno in umetniško ustvarjanje.

O analitični uporabnosti koncepta diaspore

V zadnjih treh desetletjih se je močno spremenilo razumevanje razmerja med sedentarnostjo in mobilnostjo kot ontološkima realnostma bivanja in analitičnima pristopoma k razumevanju človeka. V antropologiji se to med drugim kaže v teoretskih razpravah in konceptih, ki zajemajo več kot le obravnavo migracij: transnacionalne povezave, diaspore, ne nazadnje tudi v »novi paradigmi mobilnosti« (Sheller in Urry 2006). Kulturno in umetniško ustvarjanje med Slovenci v Argentini članek obravnava s pomočjo koncepta diaspore: ne zaradi »umestitve« družbene realnosti v teoretski okvir, ampak z namenom boljšega razumevanja različnih nivojev izkušnje življenja v specifičnem družbeno političnem kontekstu, ki ga je sooblikovalo več dejavnikov, od izkušnje begunstva in migracije, argentinske politike kulturnega pluralizma do sodobnih transnacionalnih odnosov in praks (povratnih) mobilnosti.

Diaspora omogoča razumevanje organizacijskega okvira migrantske skupnosti, hkrati pa tudi vzpostavljanje in ohranjanje njene ideološke in mitološke podlage, interpretacijsko vlogo socialnih spominov, oblikovanje odnosov z okoliško družbo in znotraj diaspore ter družbenih praks, na primer povratnih mobilnosti. V diasporičnih kontekstih so posamezniki pogosto »razdvojeni« med izvornim prostorom, ki ga simbolizirajo dom, matična domovina in »originalna« kultura, ter novim družbenim okoljem, v katerem se odvija vsakdanje življenje. Diasporo torej zaznamujejo transnacionalne povezave in izkušnje mobilnosti in nemobilnosti (na primer nezmožnost vrnitve) v migrantskih kontekstih, v katerih je močno prisotna potreba po oblikovanju družbenih povezav ali celo »skupnosti« in po ohranjanju socialnega spomina na vzroke emigracije in na domovino.

V raziskavah migracij in v antropologiji je koncept diaspore najbolj populariziral članek Williama Safrana *Diaspore v sodobnih družbah: Mit domovine in vrnitve*, ki je izšel leta 1991 v tedaj novi reviji *Diaspora*. Safran našteje glavne značilnosti: diaspora je mreža ljudi, ki a) živijo zunaj svoje domovine; b) ohranjajo specifične, pogosto travmatične kolektivne socialne spomine; c) ohranjajo aspiracije, vizije in mite o svoji domovini; č) čutijo se drugačne in izločene iz okoliške družbe; d) sledijo aspiracijam eventualne vrnitve; e) udeležujejo se v socialnih, ekonomskih in političnih povezavah z domovino, predvsem v politični rekonstrukciji domovine (1991: 83–84). Safran poudarja torej kolektivne spomine, ki lahko izvirajo iz travmatičnih dogodkov, npr. vojn ali begunstva, družbene povezave v emigraciji in vlogo domovine, na katero se vežejo spomini, mitologija in želje po vrnitvi ali političnem udejstvovanju. Podobno je diasporo, ki označuje ohranjanje skupnosti in doma zunaj svoje domovine, opredelil Clifford, ki pravi, da »diaspora ni le označevalec transnacionalnosti in mobilnosti, temveč političnih bojev za opredelitev lokalne posebne skupnosti v zgodovinskih kontekstih razseljenstva« (1994: 308).

Rogers Brubaker je podal še nekoliko enostavnejšo opredelitev, a s podobnimi poudarki. Diasporo definira skozi naslednje kriterije: a) disperzija oziroma razselitev; b) orientacija proti domovini; c) dolgotrajno, večgeneracijsko ohranjanje meja, predvsem

vis-a-vis okoliški družbi (2005: 5–7).³ Diaspora ni le organizacijska entiteta, temveč je tudi ideološko politična drža, v kateri prava ali imaginarna domovina »predstavlja avtoritarni vir vrednot, lojalnosti in identitete« (Brubaker 2005: 5). Ohranjanje odnosov z lastno domovino oziroma domovino staršev ali prednikov je bistveno za oblikovanje in ohranjanje odnosov znotraj diaspore, s tem pa tudi skupinske solidarnosti in identitete (Brah 1996: 180; prim. Povrzanović Frykman 2004: 82–85). Pogoste so tudi povratne mobilnosti, na primer povratne migracije, »turizem korenin«, ali druge oblike povratnih mobilnosti (gl. Basu 2004; Repič 2016). Russell King in Anastasia Christou (2011: 425) zagovarjata upoštevanje emske perspektive ljudi, ki lahko svoje poti razumejo kot »vračanje v domovino«, četudi gre na primer le za turistične obiske. Takšen pristop razume »vrnitev« v zelo širokem smislu, a omogoča globlje razumevanje mitologije korenin in vračanja ter večkrajevnost doma in domovine kot kulturno-prostorskih označevalcev v diaspori (glej Brah 1996).

Analitični koncept diaspore torej omogoča razumevanje več pojavnih oblik socialnosti, med njimi *morfološko* (kompleksna organizacija diasporične skupnosti), *časovno* (socialni spomini in interpretacije preteklosti in prihodnosti), *prostorsko* (pomen domovine in povratnih mobilnosti, ekonomskih tokov in političnega udejstvovanja), *mitološko in ritualno* (ritualne prakse in mitologije, vezane na spomine, domovino in vrnitev) in *ideološko identitetno* (politična ideologija, imperativ ohranjanja etnonacionalne identitete in pogoste ambivalentne identifikacije). Pri vseh pojavnostih diasporične socialnosti ima pomembno vlogo kulturna reprodukcija, znotraj katere se ohranjajo (in na naslednje generacije prenašajo) jezik, šege in navade, socialni spomini ter druge vsebine, ki so pomembne za diasporo.

Umetniška in kulturna produkcija v slovenski diaspori v Argentini

Nekoliko daljši zgodovinski uvod in konceptualno teoretski okvir je namenjen zgolj temu, da se poudari družbeni kontekst povojne slovenske skupnosti, ki vpliva na vsakdanje prakse, ohranjanje ideološke drža, identitetne procese in kulturno (re)produkcijo. V kulturni produkciji se pogosto pojavljajo tematike vojne, begunstva in domovine. Te vsebine so prisotne v vsakdanjih pogovorih, med bogoslužjem, v slovenskih šolah, med političnimi, verskimi in drugimi rituali ter praznovanji, kulturnimi prireditvami in gledališkimi predstavami, v literaturi, tisku, glasbi in likovni umetnosti.

Posebej močno sta v diaspori razvita publicistika in glasbeno delovanje, saj imata tudi funkcijo ohranjanja in razvoja slovenskega jezika in leposlovja. Petje, zborovsko petje in druge oblike slovenske glasbe se pojavljajo v šolah, med kulturnimi dogodki, pri cerkveni maši in med druženjem (Mislej 1995; Vovk 2004). Slovenska glasba ima svoje mesto tudi v argentinskih medijih, na primer v slovenski radijski oddaji Okence v Slovenijo (*Ventana a Eslovenia*), ki posebej skrbi za to, da »slovensko besedo in glasbo ponuja različnim generacijam poslušalcev«.

³ Brubaker hkrati opozori na porast in nekritično uporabo termina diaspore, ki s tem potencialno zmanjšuje njegovo analitično vrednost (2005: 3–4).

V skupnosti so sicer najbolj skrbeli za publicistiko, predvsem s tiskom revij (npr. tedenski časopis Svobodna Slovenija in revije, kot so Duhovno življenje, Rodna gruda, Meddobje, umetniško kulturna revija Glas Slovenske kulturne akcije), pa tudi z izdajo številnih pesniških zbirk, leposlovja, šolske in verske literature. Pomembna vloga literature je bila dokumentiranje zgodb in spominov na vojno in povojne dogodke (glej Žitnik 2001). Dela so zajemala natančen popis pričevanj iz vojne in preživelih iz povojnih pobojev⁴ (npr. Kocmur 1965–1971; Zajec, Kozina in Dejak 1998); publicistiko, ki je bila širše vezana na drugo svetovno vojno in komunistično revolucijo, šolske učbenike o slovenski zgodovini, poezijo in leposlovje. Za publicistiko v slovenskem jeziku sta skrbela krovno Društvo Slovencev (Zedinjena Slovenija) in Slovenska kulturna akcija, ki je podpirala kulturno, znanstveno in umetniško ustvarjanje v diaspori (glej Mislej 1992, 1995; Rot 1992; Papež, Eiletz in Jerebič 1994; Žigon 2001: 136–138). Obravnava vojne, nasilja, povojnih pobojev, domovine in begunstva je bila pomembna za oblikovanje in ohranjanje skupnosti. Neki sogovornik je to izrazil zelo povedno: »*Mi smo v Argentini po krivici. Jaz bi se moral roditi v Sloveniji!*«

Tovrstne tematike so prisotne tudi v likovni umetnosti. Kulturna in umetniška produkcija sicer ni bila pomembna le za ohranjanje socialnih spominov, ampak je predstavljala življenjsko moč skupnosti, ki se je ponašala z bogatim kulturnim ustvarjanjem. Glavni namen Slovenske kulturne akcije je bilo združevanje umetnikov, znanstvenikov, pisateljev in pesnikov, predvsem znotraj slovenske diaspore v Argentini, a tudi med izseljenci v Kanadi, Avstraliji in drugod. Imela je pet odsekov: filozofsko-usmerjevalnega, leposlovnega, glasbenega, likovno-umetnostnega in gledališkega. Z močnim organizacijskim zaledjem je omogočala izdajo literature v slovenskem jeziku v Buenos Airesu, likovnim umetnikom pa najrazličnejše možnosti za ustvarjanje in umetniške razstave v Argentini in v tujini (po letu 1991 tudi v Sloveniji).

Likovna umetnost je bila med vsemi oblikami kulturne produkcije najmanj neposredno podvržena diasporični kulturni in politični ideologiji in je bila zato tudi najmočnejše vpeta v argentinski umetniški svet.⁵ V okviru Slovenske kulturne akcije so leta 1955 oblikovali celo umetniško šolo, v kateri so se zbrali (in poučevali mlajše) uveljavljeni umetniki in umetnice, med njimi France Ahčin, Bara Remec, Marijan Marolt, Milan Volovšek in drugi. Bili so sicer močno zadržani do tega, da bi pri ustvarjanju strogo sledili imperativu politično ideološke agende skupnosti oziroma njene politične elite, saj so skušali z umetniško šolo predvsem omogočiti prostor za razvoj mlajših umetnikov (glej Rot 1994; Mislej 2001; Toplak 2003; 2008: 87–101). Kasneje so se predvsem mlajši umetniki z izobraževanjem in razstavami v formalnih institucijah tudi močnejše integrirali v argentinski umetniški svet. Kljub temu pa je celo v likovni umetnosti močno opazna kulturna politika diaspore s prevladujočimi ideološkimi tematikami in potrebo po ohranjanju slovenske identitete v diaspori (primerjaj Toplak 2008: 94).

⁴ O povojnih pobjih in grobiščih glej npr. Ferenc (2005).

⁵ »Umetniške svetove« kot kontekstualne okvire umetniškega delovanja, posredovanja in potrošnje povzemam po sociologu umetnosti Howardu Beckerju (1982). Umetnosti Becker namreč ne obravnava le kot ustvarjalnega delovanja posameznikov umetnikov, temveč kot kooperativen, večplasten proces, v katerega so vključeni različni akterji (ustvarjalci, posredniki in potrošniki), umetniški objekti in institucije (galerije, šole, kulturne politike). Razpravo o argentinskem umetniškem svetu glej v Schneider (2006).

Med tematikami, ki so v likovni umetnosti neposredno povezane z diasporičnimi izkušnjami in spomini, so prevladovalle podobe nasilja, vojne, taborišč in poveljnih poveljev, podobe begunstva, podobe domovine (na primer domačih krajev, cerkev, nacionalno pomembnih ali svetih krajev) in iskanje identitete ter razdvojenost med Argentino in Slovenijo.⁶

Nasilje, vojne in poveljni povelji

Podobe vojne, poveljnih poveljev in množičnih grobišč so pogosta tematika tako v literaturi kot v drugih oblikah kulturne produkcije, pojavljajo pa se tudi v likovni umetnosti. Z namenom ohranjanja spomina na travmatične dogodke, ki so zaznamovali nastanek skupnosti in utemeljevali pravilnost oziroma neizbežnost begunstva, je diasporična ideologija spodbujala umetniško in kulturno produkcijo podob o nasilju, vojni in o poveljnih poveljih, ki so bili v domovini »utišani«. Na tem mestu lahko omenimo vsaj nekaj nedvoumih primerov: Bara Remec je v slovenski tisk prispevala vrsto ilustracij, ki so vsebovale podobe smrti, nasilja, žalovanja, krvi, bodečih žic, množičnih grobišč ipd. Marjan Grum, sicer od skupnosti delno odmaknjen in v argentinski javnosti zelo uveljavljen kipar in slikar, je ob vabilu Slovenske kulturne akcije na razstavo v domovini leta 1994 pripravil več umetniških del, ki prikazujejo množične usmrtnitve, grobišča, lobanje, mrtva telesa, podobe okrvavljenih in z žico ovitih ljudi ... V pogovoru je dejal, da je več takšnih del v spomin na povelje in trpljenje domobrancev, tudi svojega očeta, ki je umrl v Kočevskem rogu, naredil šele ob pripravah na gostujočo razstavo Sloveniji. A tudi več drugih slikark in slikarjev je upodabljalo »slovensko tragedijo«, na primer zapore ter povelje in grobišča. Slikarka Andreja Dolinar je upodobila povelje v Kočevskem rogu, Marjeta Dolinar pa deluje v Sloveniji in je »slovensko tragedijo« upodobila v sliki *Slovenska Guernica*, ki jo je naslikala po razkritju množičnega grobišča v Hudi Jami.

Domovina, domači in sveti kraji

Pogost motiv v likovni umetnosti predstavljajo podobe doma, domovine, krajine in ikoničnih, domačih, spominskih ali svetih krajev (npr. cerkve in grobišča). V tem sklopu se prepletajo podobe tipične kulturne krajine (primerjaj Kučan 1998), religiozne krajine in upodabljanje domačih krajev. Pogosto so prav umetniške upodobitve krajine močni simbolni izrazi odnosa do domovine, pripadnosti in identitete (prim. Repič 2016).

Marko Jerman se je rodil v Argentini staršem iz Slovenije in se je na področju likovne umetnosti izobraževal v Argentini, po selitvi v Italijo leta 1981 pa se je usmeril v izdelovanje vitrajev (okna iz večbarvnih stekel). Te umetnosti se je sprva izučil v Italiji, leta 1991 pa se je preselil v Slovenijo. Vitraje izdeluje za cerkve, zato imajo pogosto poudarjene religiozne vsebine, na nekaterih pa upodablja tudi slovensko krajino (npr. Bled z otokom ali gore). Med obiskom nekega sogovornika v mestu Bariloche sem v njegovi hiši opazil vitraj z motiviko gora in vprašal, ali je avtor Marko Jerman. Vitraj z upodobitvijo gore Jalovec v Julijskih Alpah je bil res Markovo darilo in po besedah sogovornika ga je

⁶ Tu gre le za del ustvarjalnega opusa posameznih umetnikov, ki pa je neposredno povezan z izkušnjo diaspore.

ustvaril, preden je sploh prvič obiskal Slovenijo.

Umetniki so pokrajino lahko upodabljali po spominih, slikah ali pripovedih. Prostore krajevnih društev in zasebne domove pogosto krasijo likovna dela, ki upodabljajo slovensko krajino. Ta dela niso vedno zelo realistična. Neka sogovornica, tudi sama umetnica, je opisala likovna dela svojega očeta, ki je prav tako pogosto upodabljal »pokrajino svojega otroštva pred izgnanstvom«. Poudarila je, da so bila njegova dela zaradi bolečin ob izgnanstvu temačna in so tudi pri opazovalcih vzbudila občutke žalosti in izgube. V tem smislu imajo umetniška dela, ki prikazujejo podobe domovine, izgube, trpljenja ali nostalgije, moč poustvarjanja specifičnih spominov in diasporične socialnosti. Dela, ki prikazujejo krajino, lahko razumemo kot simbolne izraze identitete, pripadnosti in doma, vendar so več kot to. Več umetnikov, s katerimi sem se pogovarjal, je razlagalo, da so njihova dela tudi način raziskovanja problematike prostorskih in družbenih odnosov ter identifikacij, ki zanje, ki živijo v diaspori, nikoli niso bile enostavne.

Ambivalentnost in iskanje identitete

Pogost motiv, ki se pojavlja v likovni umetnosti, je razdvojenost med domovinama. Kristina Toplak (2008: 141) omenja umetnico, ki je pogosto upodabljala vodne motive kot simbole negotovosti, pa tudi oddaljenosti med obema svojima domovinama, Slovenijo in Argentino. Andreja Dolinar je na zidu pred Slomškovim domom v soseski Ramos Mejia v Buenos Airesu naslikala veliko zidno poslikavo, ki na eni strani prikazuje Argentino (Buenos Aires in obelisk na glavni cesti Avenida 9 de Julio), proti drugi strani pa prehaja v slovensko krajino (Bled, zasnežene gore in Ljubljanski grad). Razdvojenost je takole povzela: »Imamo dvojno pot, jaz in drugi umetniki. Sodelujemo v slovenski skupnosti, ker smo z njo povezani. Smo tudi v globaliziranem svetu in moramo v tem argentinskem okolju sodelovati in razstavljati. Vse to nas obogati, saj se razvijamo v dveh kulturah. Čutim, kakor mnogi med nami, razdvojenost med domovinama.« (Toplak 2008: 130)

Več umetnikov je v pogovorih dejalo, da so odraščali ob zgodbah o lepoti domovine in obenem ob zgodbah o »slovenski tragediji«. Za mlajše umetnike in umetnice pa življenje v diaspori lahko predstavlja tudi izziv iskanja identitete, čeprav so mnogi že povsem vpeti v argentinski umetniški svet. Cecilija je na primer z razstavo *Plameni iskanja* izražala to razdvojenost med domovinama, ki jo je umetnostna kritičarka Ana Sitar v razstavnem katalogu pojasnila: »Raznolikost del Cecilije ... potrjuje večno povezanost in prepletanje ne le dveh stvarnih svetov in domovin, ampak tudi prepletanje doživetega sveta s prostranim svetom spomina« (Repič 2017: 15).

Prepletanje več svetov se kaže tudi v (kulturni) hibridizaciji, ki je sicer pogosta tematika v argentinski umetnosti (primerjaj Schneider 2006). Mlajši umetnik slovenskega rodu, ki je povsem vpet v argentinski umetniški svet, pogosto raziskuje kulturno hibridizacijo. V več delih jo upodablja kot mešanje kultur in jezikov (s simboli Babilona in argentinske migracije), pa tudi prepade in hibridizacijo socialnih razredov. Do slovenske skupnosti je izražal ambivalenten odnos. Med pogovorom o njegovih delih je po eni strani omenjal vpliv na njegovo življenje, ni pa ji pripisoval pretirane teže in vpliva na njegovo umetniško delovanje. Vseeno pa mu je bilo pomembno prepoznavanje umetniškega delovanja v diaspori (razstave v skupnosti in močna podpora starejših uveljavljenih

umetnikov), posledično pa tudi prepoznavanje v transnacionalnem kontekstu (razstava na slovenskem veleposlaništvu v Argentini).

Preplet treh nivojev kulturnih politik s kulturno in umetniško produkcijo v diaspori

Družbeno-zgodovinski kontekst diaspore se lahko v likovni umetnosti kaže precej jasno in nedvoumno, na primer v umetniških delih, ki obravnavajo begunstvo, poboje in množična grobišča. Tudi podobe domovine se vključujejo v širšo diasporično mitologijo domovine, ki predstavlja vir kulturnih, religioznih in moralnih vrednot. Pomembna in pogosta motivika, zlasti med potomci migrantov, je tudi razdvojenost med domovinama in ambivalentnost identifikacij. To ne pomeni, da se likovni ustvarjalci ukvarjajo izključno ali pretežno s temi motivi. Nekateri med njimi so vključeni predvsem v kulturno produkcijo v diaspori, mnogi pa pretežno v argentinski umetniški svet. Toda motivika nasilja, trpljenja in množičnih pobojev se lahko prekriva z argentinskimi izkušnjami. Dva umetnika sta v interpretaciji svojih del, ki obravnavajo nasilje in smrt, poleg povojnih pobojev v Sloveniji omenjala še nasilje nad staroselci v argentinski zgodovini in t. i. umazano vojno in izginule v času vojaške diktature med letoma 1976 in 1983. V argentinskem javnem prostoru in umetniškem svetu je tema izginulih in pobitih v času te diktature močno prisotna, na primer s spomeniki in spominskimi parki,⁷ rednimi javnimi manifestacijami, v literaturi in v likovni umetnosti:

81

Sodobno argentinsko umetnost močno zaznamuje spominski vpliv. /.../ Ne gre za obujanje spomina, povezanega z različnimi obdobji argentinske zgodovine, temveč z nedavno preteklostjo diktature. Njeno vztrajanje v najnovejši umetnosti pa kaže na razvoj obsežnega repertoarja, ki išče različne načine aktualiziranja takratnega dogajanja. (Giunta 2014: 1)

Likovna umetnost je analitično najmanj oprijemljiv del kulturne produkcije, saj je interpretacija umetniških artefaktov lahko odvisna od ustvarjalcev, lahko pa artefakti simbolno in afektivno »delujejo« tudi sami po sebi. Predvsem pa umetnost ne nastaja v družbeni, zgodovinski in ideološki praznini, ampak je povezana z različnimi družbenimi konteksti in kulturnimi politikami. Umetniško delovanje Slovencev v Argentini, ki obravnavajo, upodabljajo ali razstavljajo motivike o vojnem in povojnem nasilju, množičnih grobiščih, begunstvu, domovini in iskanju identitete, lahko razumemo kot kulturno (in ideološko) reprodukcijo, na katero vplivajo trije nivoji kulturnih politik: argentinski kulturni pluralizem in možnost vpetosti v argentinski umetniški svet, diasporična kulturna politika in transnacionalne povezave po letu 1991, ki so omogočile kulturno umetniško delovanje v domovini.

Oblikovanje kompleksno organiziranih etničnih skupnosti, kakršna je tudi slovenska povojna skupnost, ne bi bilo mogoče brez zgodovine pozitivnega odnosa do evropske imigracije v Argentino in državne politike kulturnega pluralizma (*pluralismo cultural*), ki jo je argentinska oblast vzpostavila v drugi polovici 19. stoletju z liberalno

⁷ Npr. Spominski park v Buenos Airesu na aveniji Costanera, s spomenikom žrtvam državnega terorizma, Muzej spomina v Rosariu ali Muzej kraj spomina ESMO v Buenos Airesu.

politiko spodbujanja evropske imigracije. Ta je državi omogočila poselitev ozemlja, eliti pa zasluzke na podlagi imigrantske delovne sile. Domingo Faustino Sarmiento, ideolog in predsednik Argentine v letih 1868–1874, je »imigracijo enačil z evropeizacijo oziroma z 'regeneracijo ras'« (Schneider 2000: 72). Politika kulturnega pluralizma je bila rasno obarvana, saj neevropskih imigrantov praktično niso sprejemali v državo. Obenem je imela država izrazito negativen odnos do staroselskega prebivalstva, ki je obsegal genocidno in asimilacijsko zavojevanje ozemelj sedanje pampe in Patagonije (*La Conquista del Desierto*). Staroselcem so odvzeli zemljo, veliko so jih poslali v rezervate, jih uporabili za služabnike in delovno silo ali pobili. Glavni cilj je bil vzpostaviti moderno južnoameriško državo z »belo imigrantsko družbo« (Schneider 2000: 63). Na špansko-argentinskem političnem vrhu 9. 6. 2021 je to zelo neposrečeno zagovarjal tudi argentinski predsednik Alberto Fernández: »Octavio Paz je nekoč zapisal, da so Mehičani prišli iz Indijancev, Brazilci iz džungle, mi Argentinci pa smo prišli z ladjami, te pa so prišle iz Evrope«. ⁸

Politika kulturnega pluralizma je bila od sredine 19. stoletja dalje temelj oblikovanja argentinske države, ki je vse do sredine 20. stoletja spodbujala imigracijo iz Evrope in omogočala oblikovanje in ohranjanje etno-nacionalnih skupnosti in identitet. V argentinski družbi so bili procesi oblikovanja identitet namreč neločljivo povezani z vprašanjem migracij. »Migracijska izkušnja je fundamentalno spremenila tako kreolsko kot imigrantsko populacijo, (ki sta) zaradi nje /.../ prevzeli novo argentinsko identiteto.« (Schneider 2000: 28) A nova argentinska identiteta ni zahtevala opustitve starih, temveč jih je vključila kot povezane plasti kulturnega pluralizma. Njegov učinek je tudi ohranjanje bolj ali manj povezanih skupnosti, nekaterih celo z lastno kulturno produkcijo. Na nivoju posameznikov to pomeni lažje simultano vključevanje v različne družbene, institucionalne in etno-nacionalne kontekste. Slovenski umetniki se praviloma vključujejo tako v argentinski umetniški svet in njegove institucije (umetniške akademije in šole, galerije ipd.), a hkrati vseeno ohranjajo povezave z diasporo.

Znotraj povojne slovenske skupnosti je imela sprva najizrazitejši vpliv na umetniško in kulturno produkcijo prav kulturna politika diaspore, ki je ohranjala, ideološko uokvirila in instrumentalizirala socialni spomin na vojno in povojno nasilje, izkušnjo begunstva in mitologijo o domovini. Pomemben razlog za ohranjanje teh spominov je bilo ohranjanje »zgodovinske resnice« in pričevanj o »slovenski tragediji«. Na spominski proslavi leta 1969 je predsednik Zedinjene Slovenije opozoril na dolžnost, da pričevanja ohranijo za potomce:

Trdno verjamemo, da bodo nastopili časi, ko bodo Slovenci romali na njihove pozabljene grobove ... Na mestih, kjer so naši bratje pretakali kri, bodo stala svetišča, kjer bo ves narod častil spomin padlih junakov ... Do tistega trenutka pa moramo biti mi, zdomski Slovenci, čuvarji teh naših svetih zakladov. (Rant 1998: 402)

Iz socialnih spominov in mitologije o domovini se kaže izrazita protikomunistična ideologija, v kateri je komunizem ključni krivec za medvojno in predvsem povojno

⁸ Octavio Paz, mehiški pisatelj, pesnik in Nobelov nagrajenec za literaturo, je sicer zapisal: »Mehičani izhajamo iz Aztekov, Peruanci iz Inkov, Argentinci pa z ladij«, s čimer se je pošalil na račun stereotipa, da so Argentinci evropska družba v Latinski Ameriki (<<https://elpais.com/internacional/2021-06-09/la-cita-fallida-de-alberto-fernandez-los-mexicanos-salieron-de-los-indios-los-brasileros-de-la-selva-pero-los-argentinos-de-los-barcos.html>> [12. 10. 2022]).

nasilje ter izgnanstvo. Ohranjanje »slovenstva« je bilo torej nujno vsaj do »osvoboditve« izpod komunizma leta 1991.⁹ Ta ideološka drža je skušala uokviriti tudi kulturno in umetniško produkcijo. A že v umetniški šoli, ki so jo ustanovili v okviru Slovenske kulturne akcije leta 1955, so se odmaknili od pričakovanj, naj upodabljajo predvsem podobe slovenstva in begunstva. Ta prelom je bil predvsem pomemben za umetniško osamosvojitve in vključevanje ustvarjalcev v argentinski umetniški svet, a tematike, ki jih je spodbujala diasporična kulturna politika, so se vseeno pojavljale tudi v tedanjih in kasnejših umetniških delih. Celó neki mlajši likovni umetnik, rojen le nekaj let pred osamosvojitvijo Slovenije, je poudaril, da se je slovenščine naučil prej kot španščine. Čeprav je povsem vpet v argentinski umetniški svet, na nekatera temeljna vprašanja, ki jih obravnava v umetnosti, vsaj posredno vplivajo izkušnje življenja v diaspori. Nekateri mlajši umetniki so v umetnosti iskali identiteto in možnost združevanja dveh domovin. Neka umetnica, prav tako pripadnica mlajše generacije, pa je izrazito zavračala imperativ vnosa ideoloških tematik diaspore v umetniška dela. Še več, umetnost je opisala kot nekaj, kar ji pomaga, da se osvobodi od pričakovanj in pravil v slovenski skupnosti.

Globalne vpetosti delovanja umetnikov slovenskega rodu prispevek ne obravnava posebej, saj se usmerja predvsem na vpliv transnacionalnih povezav med Slovenijo in Argentino, ki še posebej po letu 1991 predstavljajo tretji nivo delovanja kulturnih politik.¹⁰ Marjan Grum se je prvič vrnil v Slovenijo na vabilo Slovenske kulturne akcije, ki je z razstavo v domovini leta 1994 pokazala kulturno moč in ustvarjalno bogastvo slovenske skupnosti. Več umetnikov slovenskega rodu, ki so se rodili v Argentini, se je preselilo v Slovenijo, nekateri pa so to razumeli kot vrnitev v domovino. Tudi v Sloveniji pogosto v umetniškem delovanju obravnavajo podobne teme, ki so jih spremljale že med življenjem v diaspori. Primer je zgoraj omenjena Marjeta Dolinar, ki je avtorica *Slovenske Guernice* in razstave iz leta 2010 o Hudi Jami.

Več državnih in nevladnih organizacij podpira društveno in kulturno delovanje med Slovenci v Argentini. Slovensko veleposlaništvo v Argentini je na primer organiziralo cikel razstav slovensko-argentinskih likovnih umetnic in umetnikov z naslovom *Dobri vetrovi za kulturo*. Zaradi političnih razlogov so transnacionalne povezave po letu 1991 postale vse bolj izrazite. Slovenci iz Argentine (ne le iz poveljne skupnosti) so se vračali v domovino ali potovali na obisk domovine svojih prednikov, obenem pa so se vključevali tudi v kulturno-umetniški svet v Sloveniji. Kulturna politika znotraj vzpostavljanja odnosov med Slovenijo in slovensko diasporo v Argentini je po letu 1991 na različne načine podpirala kulturne in umetniške projekte in omogočila delovanje slovenskih umetnikov iz Argentine tudi v izvorni domovini.

Zaključek

Članek obravnava likovne umetnike v slovenski skupnosti v Argentini in vpliv kolektivno oblikovanih spominov na begunstvo, mitologije o domovini in izkušnje

⁹ Zelo zanimivo je neproblematizirano prehajanje etnonacionalnega v politično in nazaj. »Slovenstvo« v Argentini je namreč protikomunistično, medtem ko je komunizem nekaj tujega (glej Repič 2019).

¹⁰ Med obravnavanimi umetniki je bil predvsem Marjan Grum posebej močno vpet v globalne umetniške svetove. Razstavljal je namreč tudi v Parizu, na Japonskem in v Sloveniji.

življenja v slovenski skupnosti na njihovo likovno ustvarjalnost oziroma na širšo kulturno (re)produkcijo v kontekstu diaspore. Umetnost, ki predstavlja preizpraševanje družbene realnosti, obravnava skozi antropološki pristop, ki poudarja predvsem njen relacijski kontekst (Gell 2006). Umetnost je po eni strani vedno delo posameznih ustvarjalcev, po drugi strani pa je njeno prepoznavanje in priznavanje kontekstualno.

Članek pojasnjuje, kako posamezni umetniki razumejo begunstvo kot temelj oblikovanja slovenske skupnosti v Argentini in osmišljanja odnosov z domovino, s tem pa kritično reflektirajo in obenem sooblikujejo diasporično socialnost. V povojni slovenski skupnosti v Argentini ima umetniška in kulturna produkcija veliko afektivno in simbolno moč, ki se kaže v delu umetniške produkcije, ki upodablja motivike vojnega in povojnega nasilja, množičnih pobojev in grobišč, begunstva, odnosa do domovine in ambivalentnosti identitet. Likovna umetnost je bila najbolj odmaknjena od ideološke in kulturne reprodukcije znotraj diasporičnih institucij in programov, kot je Slovenska kulturna akcija, ki so sicer organizacijsko podpirali literaturo in širšo kulturno produkcijo. Vendar pa se spomini na begunstvo ali izkušnja socializacije in življenja v diaspori kažejo pri mnogih slovenskih umetnikih. Starejši so bolj eksplicitno upodabljali »slovensko tragedijo« in domovino, predvsem preko podob pokrajine in nacionalno ali za diasporo pomembnih krajev. Mlajši umetniki so se bolj ukvarjali z motiviko dveh domovin, iskanjem identitete in osmišljanjem ambivalentnosti. Nekateri so se povsem vključili v argentinski umetniški svet, a se z razstavljanjem v slovenski skupnosti ali v domovini svojih staršev in prednikov vseeno vsaj delno integrirajo v diasporični in transnacionalni družbeni kontekst.

84

Kontekstualni del umetnosti lahko pojasnimo s tremi nivoji kulturnih politik, ki so med seboj prekrivajoče, lahko pa tudi neskladne pri vplivih na umetniško delovanje. Krovni je kontekst politike kulturnega pluralizma v Argentini, ki predstavlja širši zgodovinski in ideološki okvir imigracije, oblikovanja izseljenskih skupnosti, ohranjanja etnonacionalnih identitet in ideoloških nazorov v kulturno pluralni družbi. Ta okvir je omogočil oblikovanje organizacijsko zelo kompleksne in povezane slovenske diaspore. Diasporični kontekst presega le družbeno organizacijo, saj sooblikuje tudi prostorske in časovne odnose (socialni spomini in mitologija o domovini), prav tako pa preko institucij vpliva na kulturno produkcijo. Članek pokaže na vpliv diasporične kulturne politike tako v tematikah, ki jih obravnavajo posamezni umetniki, kot v delovanju kulturnih programov, na primer Slovenske kulturne akcije kot enega od akterjev diasporične kulturne politike.

Zadnji nivo kulturnih politik pa se nanaša na čas po letu 1991, ko se začnejo vzpostavljati nove oblike povratnih migracij in mobilnosti, transnacionalne povezave med slovensko skupnostjo v Argentini in Slovenijo pa posegajo tudi na področje umetnosti. Argentinski, diasporični in transnacionalni nivoji kulturnih politik so lahko tudi neskladni. Umetniki so na primer pogosto poudarili trud za ustvarjalno osamosvojitve od pričakovanj in omejitev slovenske skupnosti in ambivalentnost vključevanja v argentinski umetniški svet, ki je predvsem pomemben za karierni in ustvarjalni razvoj, in delovanje znotraj skupnosti. Vsekakor se tudi zaradi teh neskladij pri njih pojavljajo refleksije diasporične socialnosti in občasno tudi nasprotovanje diasporičnim in nacionalno-kulturnim ideologijam.

REFERENCE

- ARNEŽ, Janez
1999 *Slovenski tisk v begunskih taboriščih v Avstriji 1945–1949*. Ljubljana in Washington: Studia Slovenica.
- BASU, Paul
2004 Route Metaphors of 'Roots-Tourism' in the Scottish Highland Diaspora. V: S. Coleman in J. Eade (ur.), *Reframing Pilgrimage: Cultures in Motion*. London: Routledge, 150–174.
- BECKER, Howard
1982 *Art Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- BRAH, Avtar
1996 *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities*. London in New York: Routledge.
- BRUBAKER, Rogers
2005 The »Diaspora« Diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28 (1): 1–19.
- CLIFFORD, James
1994 Diasporas. *Cultural Anthropology* 9 (3): 302–338.
- CORSELLIS, John
1997 The Slovenian Political Emigration 1945–1950. *Dve domovini/Two Homelands* 8: 131–159.
- FERENC, Mitja
2005 *Prikrito in očem zakrito: Prikrita grobišča 60 let po koncu druge svetovne vojne*. Celje: Muzej novejšje zgodovine.
- GELL, Alfred
2006 *Umetnost in delovanje: Antropološka teorija*. Ljubljana: Študentska založba.
- GIUNTA, Andrea
2014 Arte, memoria y derechos humanos en Argentina. *Artelogie: Recherche sur les arts, le patrimoine et la littérature de l'Amérique latine* 6: 1–29. <<http://journals.openedition.org/artelogie/1420>> [12. 10. 2022].
- KANTE, Božidar
2002 *Filozofija umetnosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- KING, Russel in CHRISTOU, Anastasia
2011 Of Counter-Diaspora and Reverse Transnationalism: Return Mobilities to and from the Ancestral Homeland. *Mobilities* 6 (4): 451–466.
- KOCMUR, Marijan
1965–1971 *Odprti grobovi*. Vol. 1–4. Buenos Aires: Editorial Baraga.
- KUČAN, Ana
1998 *Krajina kot nacionalni simbol*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- MISLEJ, Irene
1992 Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands* 2–3: 185–194.
- MISLEJ, Irene (ur.)
1995 *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- MISLEJ, Irene
2001 Pregled slovenskih izseljenih likovnih ustvarjalcev. V: M. Trebše-Štolfa (ur.), *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 89–105.
- 2003 Znana in neznana likovna ustvarjalnost slovenskih umetnikov v izseljenstvu: Diskusijski prispevek. *Dve domovini/Two Homelands* 17: 107–132.
- MOLEK, Nadia
2017 »Songs from the Homeland« – Popular Music Performance among Descendants of Slovenian Refugees in Argentina: The Case of »Slovenski Instrumentalni Ansambel«. *Dve domovini/Two Homelands* 46: 23–37.
- 2021 *Procesos de configuración identitaria de los eslovenos de Argentina: Perspectivas transnacionales desde el Siglo XIX hasta la actualidad*. [Doktorska disertacija]. Buenos Aires: Univerza v Buenos Airesu.
- MORPHY, Howard in PERKINS, Morgan (ur.)
2006 *The Anthropology of Art: A Reader*. Malden, Oxford in Victoria: Blackwell Publishing.
- PAPEŽ, France, EILETZ Marijan in JEREBIČ, Stanko (ur.)
1994 *Zbornik Slovenske kulturne akcije 1954–1994*. Celje: Mohorjeva družba.

POVRZANOVIĆ FRYKMAN, Maja

2004 Transnational Perspective in Ethnology: From 'Ethnic' to 'Diasporic' Communities. V: M. Povrzanović Frykman (ur.), *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Imer: Malmö University, 77–100.

RANT, Jože

1998 *Zbornik dela v zvestobi in ljubezni – Zedinjena Slovenija 1948–1998*. Buenos Aires: Društvo Zedinjena Slovenija.

REPIČ, Jaka

2006 »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

2012 Umetnost, urbanost in diaspora: Kulturni center Museo conventillo Marjan Grum v Buenos Airesu. V: J. Repič in J. Hudaes (ur.), *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 211–230.

2016 Tracing roots: Slovenian diaspora in Argentina and return mobilities. V: N. Gregorič Bon in J. Repič (ur.), *Moving Places: Relations, Return, and Belonging*. New York in Oxford: Berghahn books, 85–104.

2017 The Impact of Mobilities on Visual arts in the Slovenian Diaspora in Argentina. *Dve domovini/Two Homelands* 46: 7–22.

2019 Yugoslavia from the Other Side: Memorialization of the Yugoslavian Communist Revolution Among Slovenians in Argentina. *Łódzkie Studia Etnograficzne* 58: 117–134.

ROT, Andrej

1992 Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini/Two Homelands* 2–3: 209–235.

1994 *Republika duhov: Štiridesetletnica Slovenske kulturne akcije*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

SAFRAN, William

1991 Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1 (1): 83–99.

SCHNEIDER, Arnd

2000 *Futures Lost: Nostalgia and Identity among Italian Immigrants in Argentina*. Oxford idr.: Peter Lang.

2006 *Appropriation as Practice: Art and Identity in Argentina*. New York in Basingstoke: Palgrave MacMillan.

SHELLER, Mimi in URRY, John

2006 The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning* 38: 207–226.

SJEKLOČA, Marko

2004 *Čez morje v pozabo: Argentinci slovenskih korenin in rezultati argentinske integracijske politike*. Celje: Fit media.

SVAŠEK, Maruška

2007 *Anthropology, Art, and Cultural Production*. London in Ann Arbor: Pluto Press.

ŠVENT, Rozina

2007 *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: ZRC SAZU.

TOPLAK, Kristina

2003 Umetniška šola Slovenske Kulturne Akcije. *Dve Domovini/Two Homelands* 18: 135–143.

2008 »Buenas Artes«: *Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

2017 Artists' Mobility in EU: Between Opportunities and Impediments. *Dve domovini/Two Homelands* 46: 71–85.

VOVK, Joži

2004 *Antropologija glasbe: Slovenska glasbena kultura in njen vpliv na ohranjanje etnične identitete med Slovenci v Argentini*: Diplomsko delo. Ljubljana: [J. Vovk].

ZAJEC, Milan, KOZINA, France in DEJAK, France

1998 *Ušli so smrti: Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva založba.

ŽIGON, Zvone

1998 *Otroci dveh domovin: Slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: ZRC SAZU.

2001 *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: ZRC SAZU.

ŽITNIK, Janja

2001 Književnost slovenskih izseljencev. V: M. Trebše-Štolfa (ur.), *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 77–88.

BESEDA O AVTORJU

Dr. Jaka Repič je izredni profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in predava na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. V preteklosti je raziskoval ruralno urbane migracije in urbanizacijo na Papui Novi Gvineji, nato pa Slovence v Argentini, zlasti je preučeval socialne spomine, umetnost in transnacionalne migracije ter povratne mobilnosti. V zadnjem obdobju raziskuje tudi družbene in okoljske spremembe v slovenskih Alpah.

ABOUT THE AUTHOR

Jaka Repič, PhD, is an associate professor at the Faculty of Arts at the University of Ljubljana and lectures in the Department of Ethnology and Cultural Anthropology. In the past, he researched rural urban migrations and urbanisation on Papua New Guinea, and the Slovenes in Argentina, studying in particular social memories, art and trans-national migrations and return mobility. Recently, he has also been studying social and environmental changes in the Slovene Alps.

SUMMARY

Exile, violence and homeland in the fine art of the post-war community of Slovenes in Argentina

The article talks about artistic activities among Slovenes who settled in Argentina after World War Two and their descendants, looking particularly at fine artists and the ways in which their attitude to the memory of exile and the homeland is established through their work. More specifically, it deals with two issues: how artists with an actual experience of exile, or those who are the descendants of migrants and grew up and lived in the diaspora, understand exile as the foundation for the creation of the Slovene community in Argentina and relations with the homeland, and how through their artistic activities they reflect and help shape the social life of the diaspora. The article is based on the standpoint that art has no 'inner' nature independent from its relational context. It is always a part of wider historical, social and political processes, but at the same time the work of individuals, who through artistic activities question social reality and study and (re)shape social, temporal and spatial relationships. In the post-war Slovene community in Argentina, artistic and cultural production has a great affective and symbolic power, shown in the preservation of memories and the attitude to the past, exile and the homeland. This is shown, for example, in works depicting mass murders, mass graves, violence and death, or in those that connect the landscapes of Argentina and Slovenia, demonstrating the ambivalent nature of artistic stances. The artistic and cultural production of the diaspora, which contains themes of the memories of war, exile and the homeland, is connected with three complementary and occasionally conflicting frameworks of cultural policies: Argentinian cultural pluralism, which facilitated the creation and preservation of ethno-national migrant communities and identities; the cultural policy of the Slovene post-war community, which formalised the social memory and encouraged and institutionalised themes that are important for the identity and ideology of the diaspora; and the transnational level, which particularly after 1991 facilitated the activities of Slovene artists from Argentina in Slovenia, establishing at the same time a framework for the transfer of content and artistic approaches between the two environments. These three frameworks were often mutually incompatible and could cause the artist's activities to be torn between the global, the Argentinian and the diaspora contexts, as well as a reflection on or occasional opposition to the diaspora's and national-cultural ideologies.